

Cigányság és bűnözés

Amikor a 70-es évek közepén kutatni kezdtem a cigányság bűnözésének problémáit, magam is meglepődtem, hogy időnként milyen indulatokba, szélsőséges véleményekbe, „falakba” ütközöm. Naiv csodálkozásomat az is magyarázta, hogy a kriminológia történetében a különböző kisebbségek bűnözésének vizsgálata viszonylag hosszabb történelmi múltra tekint vissza, hiszen például az USA-ban már a századfordulót követő években elemezték a bevándorlók bűnözését. Az is több mint elgondolkodtató, hogy a 70-es években megélnék ilyen típusú vizsgálatok – mind Európában, mind Amerikában – nagyon is hasonló szociológiai, szociálpszichológiai összefüggéseket állapítottak meg a bűnözés ezen formájának okaiként. Úgy néz ki, hogy a kisebbségek magasabb volumenű és eltérő szerkezetű bűnözése a világ minden ilyen problémákkal küszködő országában nagyon is hasonló megjelenési formákkal, és az igencsak eltérő történelmi múlt, társadalmi berendezkedés, tradíciók stb. ellenére nagyon is hasonló okokkal rendelkezik.

Nemzetközi kitekintés

A kisebbségek bűnözése vizsgálatának lényegében három elméleti megközelítési módja, vizsgálati típusa ismeretes a nemzetközi szakirodalomban. Az első a *rasszizmus* fogalmával operál. Itt nemcsak

egy fogalomról, hanem egy társadalmi folyamatról is szó van. A társadalom – vagy egyes rétegei –, az emberek bizonyos különleg érzékelhető öröklött sajátosságokkal (bőrszín, hajszín stb.) rendelkeznek mint közös tulajdonsággal. Az elkülönítéshez még egy további szociálpszichológiai mozzanat is járul, nevezetesen: az így elkülönített csoportot hamis sztereotípiákkal ruházzák fel és előítéletesen viszonyulnak hozzá. Ezt a folyamatot általában olyan országokban tapasztalták, amelyekben ún. színes őslakosság van. Például USA (négerrek, indiánok), Ausztrália (őslakosok), vagy amelyekbe később vándoroltak be ún. színesek, például Hollandiába a maorik. Természetesen nem e kisebbségek bűnözését kutatók részéről jelentkezett ez a „hozzaállítás”, hanem a társadalom bizonyos csoportjai vagy döntő többsége részéről. Az ide sorolható kriminológiai vizsgálatok arról számolnak be, hogy a börtönökben ezen kisebbségeknek magasabb a száma, különösen a fiataloké, az átlagosnál gyakrabban követnek el súlyos erőszakos bűncselekményeket. Sok vizsgálat arra is utal, hogy a „külső” társadalom jobban észleli az ilyen bűncselekményeket és szigorúbban ellenőrzi ezen csoportokat, így tehát a közölt statisztikai adatok „felfelé” torzítanak. Több vizsgálat eredménye utal arra, hogy a bűnözés kontrolljára hivatott szervezetekhez tartozók (pl. rendőrök) előítéletesek az ilyen csoportokkal szemben. Ma már klasszikus példaként idézik azt az

1954-es amerikai vizsgálatot, amely feltárta: a New York-i rendőrök nem a tényleges arányoknak, hanem a területükön élő néger lakosság arányában becsülték a néger származású letartóztatottak mértékét, amely mögött az az előítéletes attitűd húzódik meg, hogy minél több néger lakik egy területen, annál többen bűnöznek, tehát logikusan magasabb a letartóztatottak száma is.¹ Különösen kiélezett társadalmi szituációban ez a „társadalmi hozzáállás” ún. fajtzavargásokhoz vezet, amire legtipikusabb példa az 1992-es Los Angeles-i esemény.²

A probléma „második típusa” megközelítési módjáról, „kutatási típusáról” már részben szó volt. Amerikában a század első évtizedeiben behatóan vizsgálták az ún. bevándorlók bűnözését. Az egyszerű olvasó számára talán nem teljesen érthető, ez mennyiben más, mint az előző kategória. Két – nagyon is fontos, és a későbbiek megértése szempontjából lényeges – különbségre mindenképpen szükséges felhívni a figyelmet. Az egyik: itt nem őslakosokról, hanem későbbi időszakban letelepedés céljából az országba érkezett személyekről

van szó. A másik – és ez talán fontosabb –, itt sokszor kimondatlanul ugyan, de nem ún. „színesekről”, hanem „fehérekről” számoltak be a kutatások. Egészen más problémáról van szó a 60-as, 70-es évektől kezdődően, hiszen ekkortól alapvetően ún. színesek vándoroltak be az USA-ba.

Az előzőekben említett jelenségekkel kapcsolatban a kriminológiai vizsgálatok eredményei közül kettő külön figyelmet érdemel. Egyrészt több kutatás egyértelműen arra utal, hogy e csoportok bűnözését is „fokozott társadalmi figyelem”, azaz kontroll kísérte, vagyis az előítéletes attitűd nemcsak a „színes mivoltnak”, hanem amellet a „máshonnan jött mivoltnak” is szól. Másrészt: a bevándorló amerikaiak második generációjának bűnözése feltűnően „asszimilálódott” a tipikus (átlagos) amerikai bűnözéshez, aminek az a magyarázata, hogy az alapvetően (legalábbis gyökerében) észak-amerikai kultúra és a tipikus európai kultúra képes összeolvadni, eltérően más típusú kultúráktól. Nem azért, mert azok „alacsonyabb rendűek”, hanem azért, mert azok alapvetően (értékeikben) mások.

A harmadik típusú értelmezés, megközelítés, az ún. németországi vendégmunkások, bevándorlók problémáinak rövid áttekintése nélkül nem nagyon érthető.

A 60-as évektől kezdődően a volt NSZK-ban is viharos ütemben felgyorsult a külföldiek, elsősorban a vendégmunkások bevándorlása. Így például 1984-ben már 1,4 millió török és félmillió jugoszláv és olasz vendégmunkás élt az országban, akiknek 57%-a férfi volt.¹ Bár a nem német származásúak bűnözési gyakorisága a 80-as évek elején kb. kétszerese volt a németekének, de ez elsősorban statisztikai torzítás következménye, sőt végeztek olyan vizsgálatokat is, amelyek eredményei szerint a 18–50 év közötti munkavállaló külföldi férfiak bűnözése alacsonyabb, mint az ilyen korú német populációé. Igaz, egyes súlyos erőszakos bűncselekményeknél és az okirat- és pénzhamisításoknál, valamint a fiatalok között az átlagosnál jóval magasabb volt a vendégmunkások aránya. A fiatalok aránya a 80-as évek második felében még tovább növekedett.

A 80-as évek második felétől Németországban a nem ott született lakosság aránya ugrásszerűen tovább nőtt, másik három folyamat; a menekültügy, a Kelet-Európából történő ún. német származásúak bevándorlása és az illegális bevándorlás miatt. Kétségtelen, ezek a csoportok hasonló problémákkal küszködnek, mint a vendégmunkások, de a gondok mennyisége és súlyossága lényegesen – minőségileg – más. A megváltozott helyzetnek két nagyon lényeges következményéről feltétlenül szólni kell. Egyrészt: 1992-re a volt NSZK területén az összes gyanúsított 32%-a külföldi volt. Másrészt: általában a külföldiek számának növekedése jelentősen hozzájárult

ahhoz, hogy az idegengyűlöletből fakadó, sérelmükre elkövetett bűncselekmények száma jelentősen emelkedett.

Ha áttanulmányozzuk a kisebbségek bűnözésére vonatkozó nemzetközi szakirodalmat, lényegében négy olyan elméleti megközelítéssel találkozhatunk, amelyek magyarázzák – a mi megítélésünk szerint többé-kevésbé megalapozott módon – e sajátos bűnözési forma összefüggéseit. A korai – mármint a 20-as, 30-as évek – amerikai szakirodalma, elsősorban *Sellin*⁵ munkássága révén, a kultúrkonfliktus elméletének segítségével próbált a felmerült kérdésekre magyarázatot adni. Ennek tételei mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban széles körben ismertek, ezért bemutatásukat mellőzzük. Arra azonban utalni szeretnék, hogy a szakmai és a hétköznapi hiedelmekkel ellentétben a kulturális konfliktus elmélete nem csupán Amerikában hódított, hanem számos országban tudott népes szakembereket felsorakoztatni. Még 1970-ben is például *Shlomo Shoham* az izraeli bűnözés egyik alapvető magyarázatát a sokféle etnikai eredetű zsidóság kulturális konfliktusaiban látta.⁶ A 60-as, 70-es évek szakirodalmában, különösen Németországban és Franciaországban ezt az értelmezési lehetőséget nagyjából – de sosem teljes mértékben – elvetették. Bár nem kifejezetten e bűnözési forma magyarázatára, sokkal inkább a 20-as, 40-es évek amerikai fiatalkori ún. gang bűnözés értelmezésére keletkezett az ún. *szubkultúra-elmélet*, amelynek megállapításai szintén ismertek, ezért bemutatásukat mellőzzük. Az azonban szintén vitathatatlan, hogy számtalan kriminológiai vizsgálat utal – közvetlen vagy közvetett módon – arra, hogy az ilyen kisebbségek által lakott területeken – már csak az e rétegeket jellemző

hátrányos társadalmi helyzet szimptomái miatt is – a szubkultúrák, így a bűnöző szubkultúrák újra – sőt bővítetten – újratermelődtek. Minden országban, ahol kutatásokat folytattak az ilyen kisebbségek bűnözésével kapcsolatban, valamennyi vizsgálat e bűnözési forma alapvető okaként azt a társadalmi jelenséget jelöli meg, amit hátrányos társadalmi (vagy perem-) helyzetnek nevezünk.

E jelenség szimptomái nagyon is közismertek; alacsony iskolai végzettség, rossz jövedelmi mutatók, a foglalkoztatási rendszerben elfoglalt marginális pozíció (alkalmi és segédmunkások, munkanélküliek), túlszűfolt lakáskörülmények (szegregáció, gettósodás), a gyerekek magas száma, az egyéb kulturális mutatók alacsony színvonala. A nemzetközi kutatások interpretációja azonban egy alapvető kérdés megválaszolásával adós maradt. Miért kerültek ezek a kisebbségek ilyen társadalmi helyzetbe? Miért nem tudtak integrálódni a társadalomba?

Tudományelméleti szempontból a legmegalapozottabb két kérdést – személyes véleményem szerint – *Schneider* professzor fogalmazta meg, már a 80-as évek közepén. Ezek pedig: 1. Ha ezt az összefüggést mint alapvető determinációs tényezőt elfogadjuk, akkor mi a magyarázata annak, hogy az ilyen helyzetben lévők többsége mégsem követ el bűncselekményt? 2. Mi magyarázza azt, hogy Németországban (a volt NSZK-ban) a II. világháború utáni időszakban mind a németek, mind az oda áttelepítettek körében a rossz társadalmi körülmények, a bizonytalan jövőkép éppen nagyobb teljesítményre ösztönzött és nem eredményezte a bűnözés jelentősebb emelkedését? Többek között e kételyek miatt is számtalan szerző fordult „segítségül” a *la-*

bellington teóriához. Előtérbe került olyan társadalmi jelenségek vizsgálata, mint a kisebbségeket sújtó előítéletek, megbélyegző mechanizmusok. Világossá vált, hogy az a „társadalmi nyomás”, amely kirekeszti ezen csoportokat a „normális társadalmi lét” szférájából, azaz a tényleges társadalmi integráció lehetőségeiből, különösen a fiatalabb korosztályok tagjainál súlyos lelki és – ezáltal – beilleszkedési problémákat okozhat. Bár többen utaltak egy további összefüggésre is, de ennek igazi jelentősége valahogy „nem tudatosult” a nemzetközi tudományos gondolkodásban, nagyon is érthető okok miatt. A peremhelyzet, a társadalmi kirekesztett helyzet nagyon is kedvez a szubkultúrák kialakulásának, meglévő szubkultúrák újratermelődésének, sőt ezen csoportok esetében bővített formában történő újratermelődésének – olvashatjuk számtalan jeles szerzőnél.*

Miért nem figyelt oda „kellő módon, kellő érdeklődéssel” a nemzetközi gondolkodás, ennek képviselői, erre a problémára? Alapvetően – de nem kizárólagosan – ennek két oka van.

a, Sokan úgy gondolták és gondolják, hogy a szubkultúra-elméletet már meghaladta a fejlődés. Ez annyiban elfogadható, hogy „csupán” ezzel az összefüggéssel valóban nem magyarázható meg a bűnözés „nagyon is komplex” jelensége. De egyes szempontokból ez az összefüggés nagyon fontos, sőt figyelembevétele nélkülözhetetlen.

b, Éppen a labelling teória térhódítása, „népszerűvé válása” miatt sok kutató – bár nyilván észlelte a jelenséget – egyszerűen nem merte „nyomatékosan” megfogalmazni felismerését, mert attól félt, hogy az előítéletesség vádjával illetik.

A probléma lényege egy hétköznapi

példán keresztül teljesen érthető. Ha én egy valamennyire is elfogadott kutató vagyok és azt állítom, a négerek, indiánok, cigányok, maorik stb., tehát a kisebbségek körében bűnöző szubkultúrák termelődnek ki, sőt termelődnek bővített formában újjá, akkor engem számosan megvádolnak, hogy előítéletes vagyok – mint sokan mások – e csoportokkal szemben. A másik ilyen – „nem kellően érzékelt!” – összefüggés az, hogy az intézményrendszer anomáliái az ilyen csoportokkal szemben fokozott mértékben érvényesülnek, alapvetően – de nem kizárólagosan – három ok miatt. A társadalompolitika és az ennek részét képező szociálpolitika minden időszakban és társadalmi formációban az igazán „megcélzott” társadalmi (hátrányos helyzetű) csoportok vonatkozásában alacsony hatékonysággal érvényesült. Még kevésbé hatékonyan funkcionált olyan csoportok esetében, amelyekkel szemben előítéletek stb. működnek. Politológiai szempontból ráadásul az állami reagálás igazából nem is érdekelt abban, hogy mindezeken változtasson, hiszen a politikai pártok szempontjából e rétegek nem meghatározóak a szavazáskor. Nemcsak létszámuk miatt, hanem mert többségük az alsó réteghez tartozik, s e rétegek részvétele a választásokon elenyésző, nem jelentenek igazi „érdekcsoportot”.

Hazai kutatás

E nemzetközi felismerések tükrében érdemes ismét újragondolni azokat a kutatási eredményeket, amelyeket az általam vezetett kutatócsoport tárt fel a cigányság bűnözésének problémáival kapcsolatban. Bevezetőül nem árt megemlíteni, hogy a cigányságnak nemcsak a bűnözése, hanem egyéb társadalmi problémái is lényegében

ún. tabu témának számítottak az MSZMP 1961. június 20-án meghozott határozatáig. Ezt követően a médiában, elsősorban az írott sajtóban a legkülönbözőbb vélemények láttak napvilágot. A 70-es évek közepén az MTA és több minisztérium támogatásával lehetőség nyílt arra, hogy kutatás keretében megpróbáljunk válaszolni az alapvető – e problémával kapcsolatos – kérdésekre. A kutatómunka több mint tíz évig tartott. A kutatásnak választ kellett adnia a következőkre: Tényleg magasabb arányú és szerkezetileg eltérő a cigányság bűnözése? Ha ez igaz, akkor milyen történelmi, szociológiai, pszichológiai tényezők magyarázzák az eltéréseket?

A problémák megválaszolása szempontjából szerencsés, a cigányság szempontjából nem biztos, hogy az, de a magyar kriminálistatisztikai rendszer 1974 és 1989 között külön számon tartotta a cigányszármazású bűnelkövetőket. Ezeket az adatokat tanulmányoztuk és felhasználtuk. Mivel a statisztikai adatok „hiteltérdemlőségét” illetően kétségeink merültek fel, két országos vizsgálatot végeztünk, amelyek alapvető funkciója e bűnözési forma morfológiai sajátosságainak feltárása volt. Történelmi kutatásokat végeztünk továbbá annak feltárására, hogy a cigányság történelmi fejlődése mennyiben magyarázza a kutatás idején jellemző társadalmi helyzetét. Adalékul áttekintettük a cigányság bűnözésével kapcsolatos külföldi kutatási tapasztalatokat. Empirikus vizsgálatot végeztünk, hogy bebizonyítsuk, a cigányság bűnözését alapvetően réteghelyzetük determinálja. Végezetül folytattunk egy, a cigányságra vonatkozó előítéletekkel kapcsolatos vizsgálatot is.

Kutatási eredmények

A cigányság akkori helyzetének – de a mostaninak is – alapösszefüggése a cigányság sajátos történeti fejlődése, amelynek révén a második világháború utáni időszakban többségük a társadalom legalsó, leghátrányosabb helyzetű rétegeihez tartozott. A 70-es években helyzetük javult, de az évtized végén kb. 70-75%-uk még mindig e rétegekhez tartozott.

Mind a hivatalos statisztika adatai, mind az empirikus vizsgálat eredményei szerint a cigányság bűnözési gyakorisága kb. háromszor, a fiatalkorúaké kb. négyszer magasabb, mint az átlagpopuláció ilyen mutatója. Bűnözésük szerkezete is más, mivel az általuk elkövetett bűncselekmények kb. 50%-a erőszakos bűncselekmény. (Ennek aránya akkor az összébűnözésben – az elkövetői oldalt vizsgálva – 11-13% volt.) Az átlagnál magasabb a fiatalkorú és a női elkövetők aránya.

Az ilyen összehasonlítás azonban tudományos szempontból semmitmondó, mert az átlagpopuláció és a cigányság rétegösszetétele eltérő, azaz szociológiai értelemben nem egynemű sokaságokról van szó. Az összehasonlításnak akkor lenne értelme, ha a cigányság bűnözését egy olyan nem cigány populáció bűnözésével hasonlítanánk össze, amelynek rétegösszetétele ugyanolyan vagy hasonló, mint a cigányságé. Ezt statisztikai eszközökkel is végeztük és nem kaptunk lényeges eltéréseket, azaz a cigányság hátrányos helyzetének arányában vesz részt a bűnözésben. Ez a leglényegesebb összefüggés, vagy e bűnözési forma is rétegspecifikus. Az összefüggést empirikus módszerekkel is bizonyítottuk. Összeállítottunk két kb. 300 főből álló

csoportot. Az első cigány bűnelkövetők közül álló csoport volt, amelynek bűncselekményei, a visszaesők, a fiatalkorúak, a nemek közötti arányok reprezentálták az összes (országos) cigány bűnelkövető arányait. A kontrollcsoport két kritériumrendszerrel nem hagyhatott figyelmen kívül. Rétegműtatóinak (foglalkozás, iskolai végzettség, gyerekek száma, egy főre eső jövedelem, lakáshelyzet stb.) ugyanolyannak vagy nagyon hasonlóknak kellett lennie, mint a vizsgált cigány csoporté. Bűncselekményeik szerkezete, a visszaesők, fiatalkorúak, a nemek aránya, sőt körükben az egyéb deviáns viselkedések, így az alkoholisták, öngyilkossági kísérletet elkövetők, idegbetegség miatt már kezelték aránya is úgy kellett hogy alakuljon, mint a cigány csoport esetében. Van tehát két csoportunk, ahol a folyamat elején ugyanolyanok vagy hasonlóak a rétegműtatók, a folyamat végén pedig ugyanolyan volumenű és szerkezetű a deviáns viselkedés. A tudomány akkori – és mai – álláspontja szerint a két jelenségcsoport között a legfontosabb közvetítő az életmód, mint hármas tevékenységi rendszer. Ha a két csoport életmódszerkezete hasonló, akkor igaz az az összefüggés, hogy a deviancia volumenét és minőségét alapvetően (de közel sem kizárólagosan) a kemény társadalmi mutatók, az ún. rétegműtatók determinálják. Feltételezésünket a kutatás eredményei messzemenően igazolták, a két csoport életmódszerkezete kb. 90%-ban megegyezett.

A kutatás során megállapítottuk, hogy a cigány bűnelkövetők 25-30%-a olyan családokból származik, amelyek több dinasztia óta bűnöző életmódot folytattak, azaz a cigányság sajátos történeti fejlődése kitermelt egy bűnöző szubkulturális csoportot. Ugyanez más társadalmi csoportok eseté-

ben is megfigyelhető, csak a cigányok esetében – éppen a rasszjegyek miatt – sokkal feltűnőbb.

A cigányokkal szemben erős előítéletek élnek, tételeztük fel a kutatás elején. Ezért végeztünk egy reprezentatív, ezer személyt érintő felmérést annak tisztázására, vajon ténylegesen milyen előítéletek él-

nek a cigányokkal szemben. A kapott eredmények lehangolóak voltak. Csak jelzésként: az egyes intézmények (iskola, óvoda) működésének anomáliái a cigányokat sokkal súlyosabban érintik, mint más társadalmi csoportokat.

Tauber István

Jegyzetek

1. Idézi: Csepeli György. Bevezetés. In: Előítéletek és csoportközi viszonyok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1980 16. o.

2. Gönczöl Katalin: Los Angeles tanulságai. In: Félünk. Kiadja: A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi és Emberi Jogi Bizottsága. Bp. 1993 11–24. o.

3. Hans Joachim Schneider: Kriminologie. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1987 303. o.

4. Bernhard Villmow: Gastarbeiterkriminalität. In: Kleines kriminologisches Wörterbuch. Hergestellt: Kaiser–Kemer–Sack–Schellhoss. 2. Auflage. Heidelberg 1986 129. o.

5. Thorsen Sellin: Culture Conflict and Crime, Social Science Research. New York, 1939

6. Shlomo Shoham: Research in Criminology in a Country of Social Change. Tel Aviv, 1970

7. Schneider: i. m. 305. o.

8. Villmow: i. m. 130. o.

9. A kutatás eredményeinek összefoglalását lásd: Tauber István: A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra. Tankönyvkiadó B., 1986.